

Невідоме про відомих

ЗАГАДКИ УНІКАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ

МАБУТЬ, НЕ ВСІ ЗНАЮТЬ, ЩО ВІДОМИЙ ТЕАТРАЛЬНИЙ РЕЖИСЕР-НОВАТОР, УРОДЖЕНЕЦЬ ТЕРНОПІЛЛЯ ЛЕСЬ КУРБАС ІЗ ДИТИНСТВА БУВ ЗАЯТТИМ КНИГОЛЮБОМ. ЙОГО СУЧАСНИКИ ЗАЛИШИЛИ ДЛЯ НАЩАДКІВ ПРО ЦЕ БАГАТО ЦІКАВИХ РОЗПОВІДЕЙ. ВЛАСНЕ, САМЕ КНИЖКИ ЗБЛИЗИЛИ ЙО-

ГО З АКТРИСОЮ ВАЛЕНТИНОЮ ЧИСТЯКОВОЮ. ЯКОСЬ ВОНА НАБРАЛАСЯ СМІЛИВОСТІ І ЗАПИТАЛА МЕТРА: «ЯК МЕНІ ПОПОВНИТИ СВОЇ ЗНАННЯ?» «ЧИТАТИ!» – ВІДПОВІВ КУРБАС І ЗАПРОПОНУВАВ ЇЙ ОБРАТИ КНИЖКУ З ЙОГО БІБЛІОТЕКИ. ЗГОДОМ ВОНИ ОДРУЖИЛИСЯ.

У своїх листах до режисера і театрознавця В. Геккебуша Валентина Миколаївна часто згадує, що бібліотека для них із Лесем Степановичем була ніби живим учасником їхньої родини і все росла, росла. А найщасливішим був для них день зарплати: тоді Лесь Степанович приїздив додому з візником і стосами вивантажували щойно придбані новинки. Згадує вона і кумедну історію, що сталася у Білій Церкві, де вони тоді мешкали. Сиділи, пили каву, а тут крик господині: «Пограбували! Пограбували! Винесли всі речі!» «А книжки?» – запитав Лесь Курбас. «На місці. Кому вони потрібні?» – відповіла господиня. «Тоді все гаразд!» – усміхнувся Лесь Степанович. – Сідайте з нами пити каву».

ІНШИЙ ЕПІЗОД ЗІ СПОГАДІВ ВАЛЕНТИНИ ЧИСТЯКОВОЇ. У 1927 році Лесь Степанович подорожував по Німеччині та Чехословаччині і привіз звідти повну валізу книжок. Тим часом Остап Вишня віз із-за кордону своєму синові велосипед. На кордоні його у Вишні конфіскували, а книжок Курбаса, як не дивно, не зачепили.

А цю історію записав актор О. Запорожець. Зима, хуртовина. А Курбас приходив на репетицію без шапки. Задоволений, усміхнений, у руках кілька рідкісних книжок. Виміняв на шапку в старого букініста. «Тільки не кажіть, прошу вас, мамі. Скажу, що вкрали грабіжники».

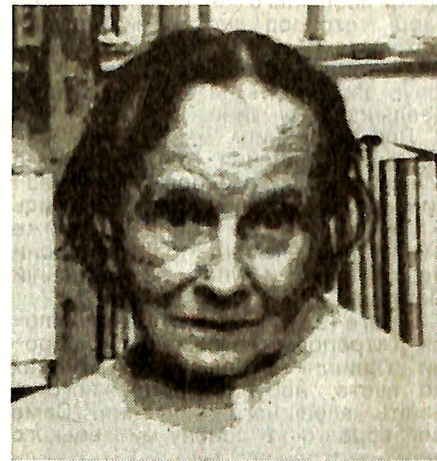
Жахливим був день, коли Ванда Адольфівна, мама Курбаса, і Валентина Миколаївна, вже без сина і чоловіка, в 1941-му евакуюювалися із Харкова. З усієї бібліотеки взяли із собою лише одну книжку «Географічний атлас», який розраджував їх у довгій дорозі до Казахстану. Перед виїздом Чистякова попросила працівницю театру Марію Чеботарьову, яка залишалася в місті, забрати Курбасову бібліотеку до себе. Невдовзі кімната, де мешкала Ма-

рія Андріївна з маленьким сином, перетворилася на книгосховище. Книжки щільно заповнювали весь простір від підлоги до стелі. Вільного місця вистачало лише для ліжка господині та дитячого візочка.

Невдовзі, в уже окупованому Харкові, Чеботарьова дізналася, що їх із сином чекає неминуче вивезення до нацистської Німеччини. Навантажила на візок книжки і повезла їх до театру. Зустріла там актора і колишнього соратника Лесь Курбаса Йосипа Гірняка. «Тут німці, бібліотека може загинути», – сказав він їй. Загадково і правдиво водночас: тендітна жінка перевозить на візочку силу-силенну книжок до своєї приятельки за місто. Притулок для рідкісних видань став селянський льох.

КОЛИ ПІСЛЯ ВІЙНИ СІМ'Я КУРБАСА ПОВЕРНУЛАСЯ В ХАРКІВ, його бібліотека повернулася додому. Звісно, у вологому льосі не всі книжки збереглися. Деякі господиня продавла чи обміняла, щоб купити продуктів. Ванда Адольфівна тоді сказала: «Чесна то була жінка, зберегла таки частину бібліотеки. Можливо, книги

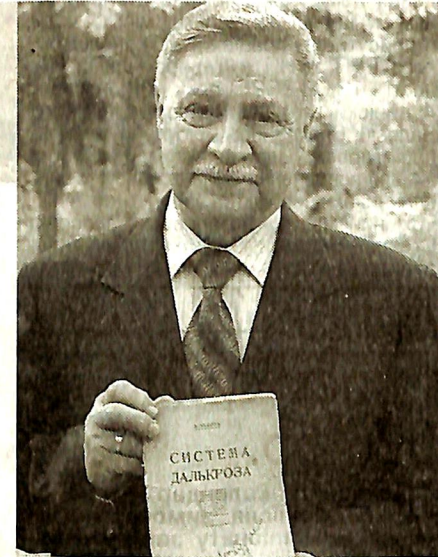

мого сина врятували її від голодної смерті». Навіть так, опосередковано, Лесь Курбас вберіг чесь життя.

Анатоль Петрицький, який 1929 року зробив вишукано-мистецький акварельний портрет майстра тієї миті, коли Курбас задумливо підіймався по драбині до книжкових полиць, згадав: «Жив він скромно, так як всі ми тоді жили. Його друзями були книги, багато книг». У бібліотеці Курбаса були книжки, видані українською, російською, англійською, німецькою, польською, французькою мовами. Серед них були поеми М. Куліша, Г. Івсена, Г. Гауптмана, твори В. Хлебнікова, В. Винниченка, Шолом-Алейхема, праці з питань театру Дідро, М. Вороного, Волькенштейна, Варкене, Луначарського, Фукса, Крега, Єврейнова, з психології Фрейда...

Скільки всього їх було? За однією версією, близько десяти тисяч примірників. За іншою – значно менше. Встановити точно важко, бо не всі видання уціліли.

На початку шістдесятих років чотириста з чимось примірників із бібліотеки Курбаса «осіли» в Тернопіль-

ському краєзнавчому музеї за бажанням Чистякової. Проте з її слів, як згадувала в середині сімдесятих завідувачка музею театру Т. Г. Шевченка Ю. Г. Фоміна, до Тернополя, за попередньою домовленістю з адміністрацією тамтешнього краєзнавчого музею, було відправлено 700 примірників. У чому секрет такої великої розбіжності? Мабуть, число 700, за музейними правилами, є показником фондів одиноких збереження. Бо, крім книжок, Чистякова передавала численні альбоми з фотографіями фрагментів з вистав «Березолю».

МОЖНА ПРИПУСТИТИ: КНИГИ, ЩО НЕ ВІДПОВІДАЛИ МУЗЕЙНИМ СТАНДАРТАМ ЗА ІХНІМ ЗОВНІШНІМ ВИГЛЯДОМ, могли потрапити до палітурної майстерні й не повернулися звідти з якихось причин. Адже це сьогодні ім'я Лесь Курбаса відоме всім і кожному в Україні, а в той час, коли наукове вивчення спадщини митця було під негласною забороною в нашій країні, воно не мало такого магічного ореолу.

Пригадую, одного разу на порозі гостинного дому Чистякової помітив, що домогосподарка Надія Антонівна разом зі сміттям вимітає обкладинки якихось книжок. Виявилось, що то були палітурки саме Курбасових книг! Не могу передати тієї радості, з

якою я підхопив тремтячими руками оті подерті листки паперу...

Чому Чистякова передала Курбасову бібліотеку до Тернополя, а не, скажімо, до Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка? Хоча, якщо говорити про Харків, то в житті й творчості Курбаса він виявився містом його трагічного триумфу... Валентина Миколаївна хотіла, щоб книжкова колекція зберігалася на Курбасовій землі, в Галичині, де Лесь Степанович робив перші кроки на сцені театру. Чистякова вибрала саме Тернопіль, а не Старий Скалат, де пройшло дитинство її чоловіка та вчителя і де вже багато років існує дім-музей Лесь Курбаса. Там зберігається з десяток книг із тієї ж колекції. До того ж внаслідок «ущільнення» в колись просторій квартирі Чистякової, що займала весь поверх, залишилося дві кімнати. Найдорожчі для Валентини Миколаївни книжки залишалися в її домі, деякі з них вона роздарувала своїм друзям. Пошук примірників з унікальної бібліотеки триває.

УКЛАДАЮЧИ КАТАЛОГ «З КНИЖКОВОЇ КОЛЕКЦІЇ ЛЕСЯ КУРБАСА», я мав можливість переглянути пів сотні книжок із бібліотеки Майстра. На їхніх полях збереглися лаконічні помітки Лесь Степановича або ж підкреслені олівцем ті чи інші висловлювання їхніх авторів. Вони теж – промовисті штрихи до багатогранного портрета поета драматичної сцени ХХ століття, актора, режисера, педагога Лесь Курбаса, який осяятив своєю творчістю Тернопіль і Харків. У каталозі подані бібліографічні дані про 627 книжок із його бібліотеки, що дійшли до наших днів. Вони зберігаються нині в музеях і особистих колекціях у різних містах, можливо, не лише України.

Сергій ГОРДЕЄВ, професор кафедри режисури Харківської державної академії культури, кандидат мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України.

На фото: портрет Лесь Курбаса, створений Анатолем Петрицьким (папір, акварель), 1929 рік; Марія ЧЕБОТАРЬОВА, яка зберегла бібліотеку Курбаса; Сергій ГОРДЕЄВ із книжкою з бібліотеки Лесь Курбаса.

Фото надані автором.